

*Poolse migranten in België net voor hun vrijwillige repatriëring naar de Poolse volksrepubliek
(Polska Dzisiejsza, 15.09.1946, © Koninklijke Bibliotheek van België)*

De Poolse schoolstrijd in België (1945 - ca. 1955). Een schoolvoorbeeld van de strijd tussen Poolse communisten en 'Londenaars'

*Idesbald Goddeeris, postdoctoraal onderzoeker FWO-Vlaanderen, departement
Geschiedenis K.U.Leuven*

Vlak na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde het Poolse migrantenonderwijs in België zich op twee niveaus. Poolse kinderen werden, net als in het interbellum, onderricht in de taal en cultuur van hun ouders, en jongvolwassen displaced persons kregen beurzen van Poolse instellingen om aan Belgische universiteiten te studeren. Beide onderwijsniveaus werden betrokken in de strijd tussen voor- en tegenstanders van het nieuwe communistische regime in Warschau, die elk de Poolse migratie voor hun programma wilden mobiliseren. Deze bijdrage onderzoekt in welke mate dit conflict het migrantenonderwijs politiseerde en andere breuklijnen, bijvoorbeeld tussen generaties en klassen, kon overbruggen.

De Poolse emigratie is zo groot, dat de Poolse natie buiten de grenzen een eigen benaming heeft in het Pools: 'Polonia' (tegenover 'Polska' voor het eigenlijke Polen). Deze Polonia heeft België niet links laten liggen. Door de rekrutering van duizenden Poolse mijnwerkers tijdens het interbellum woonden er in 1940 ongeveer 30.000 etnische Polen in België (naast ongeveer evenveel Poolse joden die grotendeels geïsoleerd leefden van hun katholieke landgenoten en daarom in deze bijdrage niet aan bod komen). Op het einde van de Tweede Wereldoorlog kwamen zeker meer dan duizend nieuwe Polen op een eerder toevallige manier in België terecht: zowel militairen van de Eerste Pantserdivisie die zich tijdens hun expeditie door de Vlaamse provincies met een plaatselijk meisje hadden verloofd, als voormalige gedeporteerde krijgsgevangenen die van de verwarring vlak na hun bevrijding uit de Duitse kampen gebruik maakten om illegaal naar België te migreren. Daarnaast werden er in 1945 en tussen 1947 en 1949 ongeveer vijftienduizend Poolse displaced persons (DP's) (mensen die tijdens de

oorlog naar Duitsland waren gedeporteerd maar niet wilden terugkeren naar hun communistisch geworden vaderland) in Duitse of Oostenrijkse kampen geronseld voor verplichte tewerkstelling in de Belgische mijnbouw. Grote groepen emigreerden na enkele jaren verder naar overzeese gebieden.

Zowel de 'oude' vooroorlogse emigratie als de 'nieuwe' naoorlogse migranten waren in de tweede helft van de jaren 1940 het voorwerp van een strijd tussen twee kampen. De Poolse communisten ontplooiden, gesteund door het thuisland, een intens verenigingsleven om de migratie te mobiliseren voor het communistische regime en te stimuleren tot remigratie, economische heropbouw van de volksrepubliek en 'polonisering' van de op Duitsland veroverde gebieden. De eerste vijf jaar na de oorlog keerden ongeveer tienduizend Polen vanuit België naar hun vaderland terug: vooral oorlogsvluchtelingen die nooit van plan waren geweest zich in België te vestigen en DP's die ontgoocheld waren over de zware werkomstandigheden in de Belgische mijnen, maar ook enkele duizenden vooroorlogse migranten die vooral uit ideologische overtuiging opnieuw naar Polen verhuisden.

Deze linkervleugel werd bestreden door de 'Londenaars', de anticommunistische aanhangers van de Poolse regering die sinds 1940 in ballingschap verbleef in Londen en daar ook actief bleef nadat de meeste landen in de zomer van 1945 het communistische bestuur in Warschau hadden erkend. Deze 'Londenaars' stelden alles in het werk om de Polonia in de emigratie te houden en in te schakelen in hun verzet tegen het communistische regime. Net als hun tegenstanders ontwikkelden zij daarom een eigen pers- wezen en infiltreerden zij in het lokale verenigingsleven.⁽¹⁾

De strijd tussen communisten en 'Londenaars' wordt meestal voorgesteld als een typisch product van de Koude Oorlog, als een politiek en ideologisch conflict tussen twee homogene en totaal tegenover elkaar staande kampen. Deze bijdrage toetst de correctheid van die visie aan de hand van een specifieke case: de pogingen om het onderwijs aan Poolse migranten te accapareren. Waren de twee kampen wel zo homogeen? Was ideologie de voornaamste scheidingslijn? Slaagde de mobilisatie van de Polonia? En hoe evolueerde zij in de tijd?

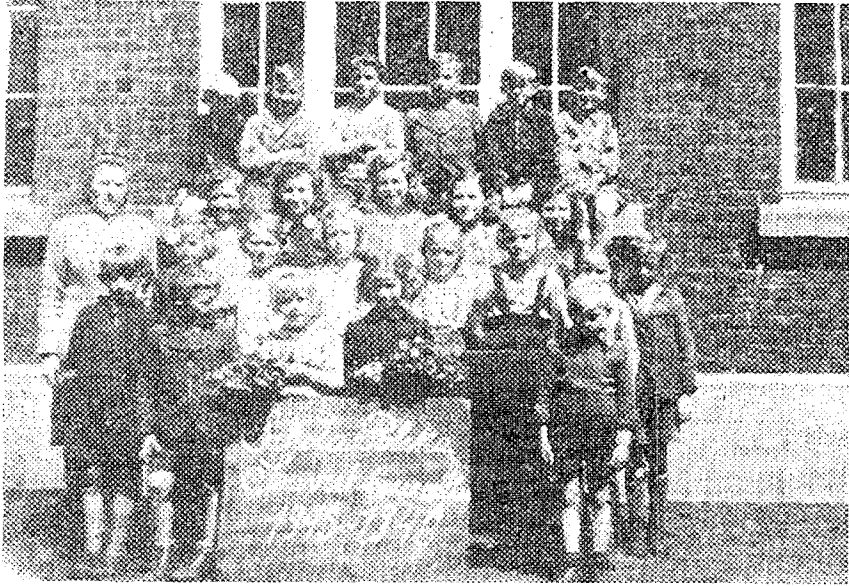
Het Warschause lager onderwijs

Het Poolse onderwijs voor migrantenkinderen werd al tijdens het interbellum georganiseerd als resultaat van uiteenlopende belangen. De migranten zelf wilden hun kinderen vertrouwd houden met de Poolse cultuur om de veronderstelde latere terugkeer niet te bemoeilijken; de Poolse overheid streefde ernaar om onder de migranten een zekere loyaliteit voor het vaderland te handhaven; het mijnpatronaat wou na de eerste ook de tweede generatie migranten isoleren van de autochtone werknemers om hen later te kunnen gebruiken als goedkope en manipuleerbare arbeidskrachten; de twee

Belgische schoolnetten wilden vooral vermijden dat de Polen massaal met de concurrent zouden samenwerken; en de Belgische overheid ten slotte had over het migrantenonderwijs nog geen duidelijke beleidslijnen uitgetekend. Daardoor konden vanaf 1926 in de Belgische mijnsites aparte Poolse schooltjes opgericht worden, die de eerste vier studiejaar van het lager onderwijs verzorgden (nadien schakelden de leerlingen over naar het Belgisch onderwijs) en daarin het Poolse programma overnamen, aangevuld met Belgische aardrijkskunde en geschiedenis en Frans of Nederlands. In september 1931 waren 564 kinderen aan 9 scholen ingeschreven. Op andere plaatsen gingen Poolse kinderen naar Belgische scholen, en konden zij extra Poolse lessen volgen, aanvankelijk buiten de lesuren, maar na een campagne van het consulaat één volle of enkele halve dagen geïntegreerd binnen de uren en lokalen van de Belgische scholen. In september 1931 volgden 479 Poolse kinderen dergelijk onderwijs op 16 verschillende scholen. Dit laatste systeem bleek om budgettaire en pedagogische redenen interessanter en werd daarom geleidelijk veralgemeend tot de laatste Poolse scholen in 1934 werden afgeschaft. Op het einde van de jaren 1930 kwam dit Poolse onderwijs (onder Belgische vleugels) opnieuw tot bloei door nieuwe rekruteringen van Poolse mijnwerkers. In het schooljaar 1937-1938 werd het gevolgd door 2523 van de ongeveer 5000 schoolgaande Poolse kinderen in België.⁽²⁾

Tijdens de Tweede Wereldoorlog viel het Poolse onderwijs in België bijna volledig stil, maar al in 1945, nog voor hun officiële erkenning in het Westen, noemden de Poolse communisten de heropbouw van een (eigen) onderwijsnet een van hun hoofdobjectieven. Zeker na de installatie van de communistische ambassade in Brussel (oktober 1945) boekten zij daarin snelle successen. In 1945 hadden zij bijvoorbeeld in het Luikse al 16 schoolpunten opgericht, en tegen april 1946 waren er 42 communistische schooltjes over heel België (allemaal in mijnsites), die door zo'n 1700 Poolse kinderen werden gefrequenteerd en door 18 leraren werden verzorgd. In het schooljaar 1947-1948 waren er in de communistische scholen of 'consulaatsscholen' 2063 leerlingen ingeschreven.⁽³⁾

Het begrip 'school' moet daarbij zeer breed ingevuld worden. Het systeem van integratie in het Belgische schoolwezen zoals dat in het interbellum bestond werd niet overgenomen, wellicht omdat Brussel niet wou samenwerken met de vertegenwoordigers van de nieuwe Poolse regering. De Poolse lessen - net als in het interbellum vooral in taal, aardrijkskunde, geschiedenis en zang - werden buiten de Belgische schooluren gegeven, tussen vier en acht uur 's avonds of, voor de jongeren die al in de mijnen werkten, op zondagvoormiddag. Wel vonden de meeste lessen plaats in Belgische schoollokalen, al hadden in april 1946 13 van de 42 schoolpunten hiervoor geen toelating gekregen. Zij moesten zich vestigen in private woningen of andere lokalen, meestal zonder didactisch materiaal zoals een schoolbord of wandkaarten. In Winterslag was de school van 128 leerlingen (onderverdeeld in vier groepen, die samen door één leraar geleid werden) ondergebracht in een refter; ergens in het Luikse ontbrak zelfs alle

*Klasfoto van de Poolse school in Souvret-Courcelles (1945-1946)
(Polska Dzisiejsza, 02.07.1946, © Koninklijke Bibliotheek van België)*

*Kerstfeest (met links van de kerstboom ook Sinterklaas) voor de Poolse kinderen en hun ouders in
Fontaine-l'Évêque, 1946 (Polska Dzisiejsza, 23.02.1947, © Koninklijke Bibliotheek van België)*

infrastructuur en bestond het onderwijs alleen uit het geven en verbeteren van huiswerk. Dat hierdoor geen hoog niveau bereikt werd, hoeft geen betoog. Bovendien waren de meeste leerlingen kinderen van migranten die in de rekruteringsgolven van de late jaren 1930 naar België gekomen waren en dus al bijna een decennium in België woonden. Velen spraken geen Pools meer of mengden zware gallicismen of germanismen in hun taalgebruik.

Een specifiek probleem van de communistische scholen was bovendien het gebrek aan een onderwijsprogramma en cursusmateriaal, dat pas tegen het einde van 1947 door Warschau werd bezorgd. Tot dan werd er aangeraden om bijvoorbeeld geen geschiedenis te geven, omdat de leraren zich de nieuwe geschiedenisbeelden nog niet eigen hadden gemaakt. Evenmin volstond het aantal onderwijzers, zeker omdat hun leerlingengroepen erg verspreid waren. De ene leraar moest voor elke les vanuit Brussel naar Luik sporen; de andere moest voor een groep van zes kinderen acht kilometer stappen. Bovendien waren vele onderwijzers niet gekwalificeerd voor hun taak - slechts zes van de achttien hadden zelf hun lagere school beëindigd. Zij moeten dus eerder als militanten en propagandisten gezien worden dan als pedagogen. Hun taak was ruimer dan lesgeven alleen, en bestond ook uit het bemiddelen bij lokale autoriteiten, het ronselen van kinderen, het thuisbezoeken van ouders, het coördineren van oudervergaderingen, en vooral het op touw zetten van een vrijetijdsleven met manifestaties, vakantiekolonies, sportwedstrijden, zangkoren en theateropvoeringen. Dat Warschau veel belang hechtte aan hun opdracht bleek uit het feit dat het de leraren een hoog salaris uitbetaalde van 5000 fr. per maand (terwijl een arbeider slechts 3000 fr. verdiende).⁽⁴⁾

Anders dan in het interbellum legden de Belgische autoriteiten grote reserves aan de dag tegenover het door Warschau gesteunde migrantenonderwijs. De Poolse en Belgische belangen stonden immers recht tegenover elkaar: de Polen propageerden communisme en repatriëring, terwijl België net kampte met een arbeidstekort in de mijnen en een door sommigen gevaarlijk geachte populariteit van de communistische partij. Het gastland gedroeg zich dus vijandig op alle niveaus: de Belgische schooldirecties organiseerden filmvertoningen en uitstappen in de uren waarop er Pools onderwijs gegeven werd; het mijnpatronaat en de plaatselijke autoriteiten weigerden vaak lokalen ter beschikking te stellen; en toen de ambassadeur in Warschau een officiële klacht binnenkreeg over de discriminatie van de consulaatsscholen schreef de nationale overheid in Brussel dat "*Il ne me semble donc pas qu'il y ait des raisons de montrer un empressement particulier à faciliter l'établissement d'écoles du Gouvernement polonais dans les régions minières belges*".⁽⁵⁾ Anderzijds mag men de Belgische vijandigheid niet veralgemenen, en kon het gedrag van de gemeentebesturen van streek tot streek verschillen. In het Henegouwse Braquegnies droeg de socialistische senator Eugène Debaise de lokale Poolse consulaatsschool zelfs zo'n warm hart toe dat hij er zijn zoon twee jaar lang naartoe stuurde. De communisten hadden het vooral moeilijk om voet aan de grond te krijgen in Limburg, waar de arbeidersbeweging traditioneel veel katholieker geïnspireerd was dan in

Défilé tijdens de 'zlot', een jaarlijkse sport- en cultuurmanifestatie van de Poolse migrantenjeugd in België en Luxemburg, 1947 (Warschau, Archiwum Akt Nowych, ministerie van Onderwijs, sign. 447)

Het appèl in een vakantiekolonie van Poolse meisjes uit België in de villa Jasna in Zakopane (Tatra-gebergte, Zuid-Polen), juli 1948 (Warschau, Archiwum Akt Nowych, ministerie van Onderwijs, sign. 3905)

de Waalse mijnregio's. In 1947 had het consulaat daar slechts twee schoolpunten, die in 1950 beide zelfs (tijdelijk) verdwenen.⁽⁶⁾

Nochtans was het communistische schoolwezen tegen 1950 nog geïntensifieerd. Sinds 1948 werden er bijvoorbeeld ook correspondentiecurssussen over Polen ingericht door het TUR (Genootschap van de Arbeidersuniversiteit), die in 1950 door 92 mensen gevolgd werden.⁽⁷⁾ Bovendien moeide het Poolse thuisland zich vanaf de decenniumwissel meer met het onderwijs in België. Leraren konden in Polen bijscholing volgen en zwakke elementen werden vervangen door nieuwe onderwijzers uit Polen zelf. Begin 1951 werd ongeveer de helft van de vier miljoen fr. die door Warschau jaarlijks werd vrijgemaakt voor de Polonia in België, aan het onderwijs besteed.⁽⁸⁾ Het resultaat van deze grotere inzet was een stijging van het aantal Poolse schoolpunten tot meer dan vijftig in de periode 1950-1953. Alleen het leerlingenaantal lag met 500 tot 700 veel lager dan in de eerste jaren na de oorlog.⁽⁹⁾

Zeker vier factoren waren verantwoordelijk voor deze sterke terugval. Ten eerste waren de meeste militanten, die in de directe naoorlogse periode voor de opbouw en de invulling van het communistisch onderwijsnet hadden gezorgd, tegen 1950 met vrouw en kinderen naar Polen geremigreerd. Ten tweede was het aantal schoolplichtige kinderen rond 1950 in het algemeen sterk gedaald door de lagere nataliteit in de oorlogsjaren. De meeste kinderen van de oude emigratie waren de schoolleeftijd ontgroeid, en vele kinderen van de nieuwe emigratie waren nog geen zes jaar. Ten derde waren het maatschappelijke klimaat en het overheidsbeleid door de ontluikende Koude Oorlog nog restrictiever geworden dan vlak na de oorlog. De politie viel soms de les binnen om te controleren of de lesinhoud niet staatsvijandig was, of de leraar een arbeidsvergunning had en of de kinderen ingeschreven waren aan een Belgische lagere school. Zelfs oudercomités mochten soms niet vergaderen. Ook de nationale overheid verscherpte de controle op het Warschause schoolwezen. De uitreiking van verblijfs- en arbeidsvergunningen aan onderwijzers gebeurde in overleg met de staatsveiligheid, en aan administratieve of politieke ongeregelheden werd steevast gevolg gegeven. Tegen het einde van 1954 had Brussel niet alleen een limiet opgelegd van maximum 21 communistische leraren, maar had het ook een leraar effectief het land uitgewezen, een andere aan Polen uitgeleverd, twee arbeidsvergunningen geweigerd en enkele andere onderwijzers gewaarschuwd.⁽¹⁰⁾ Een vierde factor ten slotte die het aantal leerlingen in consulaatsscholen naar beneden haalde, was de concurrentie met de 'vrije' (anti-communistische) scholen die na 1950 herleefde.

De schoolstrijd met het 'vrije' net

Na de bevrijding hadden de toen nog officiële Poolse autoriteiten in Londense ballingschap geprobeerd het vooroorlogse onderwijsnet herop te bouwen. De eerste jaren

verliepen echter in grote verwarring. Zelfs over het aantal scholen zijn de bronnen zeer uiteenlopend. De anticommunistische, in 1924 opgerichte Bond van Polen in België (ZPB) beweerde in 1945 24 scholen heropgericht te hebben met de hulp van de Poolse autoriteiten in Londen. De communisten daarentegen maakten in april 1946 in het ene verslag gewag van 60 anticommunistische schooltjes, en in het andere van een dozijn. Dat laatste is zeker een onderschatting: op dat moment werkten er ongeveer 30 onderwijzers in het anticommunistische onderwijsnet. Volgens de consul van de exil-ambassade, Edward Przesmycki, was het merendeel van het vooroorlogse lerarenkorps opnieuw in dienst genomen, maar dat werd expliciet tegengesproken door Zbigniew Florczak, een DP die zelf werd aangeworven als onderwijzer voor het vrije net. Hij klaagde over amateurisme en zou later overstappen naar het communistische schoolwezen. Hoe dan ook, het aantal anticommunistische leraren daalde zienderogen, en in januari 1948 moesten de laatste tien collectief ontslagen worden. Na twee jaar chaos werd het vrije onderwijsnet dus opgedoekt.⁽¹¹⁾

Zeer verwonderlijk was dat niet: de vooroorlogse geldbronnen uit Warschau waren in 1945 immers weggefallen, en de financiële put kon niet opgevuld worden door de lokale 'Polonia' of de Belgische autoriteiten. De ZPB had in april 1947 nog een Schoolfonds opgericht om geld in te zamelen, maar moest dit project al na twee maanden opgeven. De Belgische overheid had eind 1947 hulp beloofd, maar ook die was ontoereikend.⁽¹²⁾ Toch is geldgebrek niet de enige verklaring voor de mislukte heropbouw van het 'Londense' schoolwezen. Belangrijk is ook dat de Poolse regering in Londen geen prioriteit gaf aan het onderwijs aan migrantenkinderen. Hoewel de problematiek haar niet onberoerd liet - zij betaalde de lonen van de leraren - en zij zelf uiteraard ook met financiële moeilijkheden te kampen had, stonden andere zaken duidelijk hoger op de agenda. Op het vlak van het onderwijs waren dat de studies van Poolse oorlogsvluchtelingen aan Belgische universiteiten en hogescholen. Al in 1945 besteedde de ballingenregering ruim twee keer meer geld aan de 650 studenten dan aan het minstens drie keer zo hoge aantal scholieren.⁽¹³⁾ Blijkbaar lagen de nieuwe, naoorlogse migratie en de intellectuele klasse de exil-regering nauwer aan het hart dan de tweede generatie van de vooroorlogse migratie. Het Londense beleid werd dus niet alleen gestuurd door ideologische, maar ook door sociale factoren.

Toen enkele vooroorlogse migrantenorganisaties - op de eerste plaats de ZPB en de Poolse Katholieke Missie - het anticommunistische onderwijs in 1950 nieuw leven probeerden in te blazen, was Londen daar dan ook niet meer bij betrokken. Toch - of misschien net daarom - kwam het initiatief van de grond. In maart 1950 waren er twaalf schoolpunten (met in totaal 188 leerlingen); in september van dat jaar al twintig. Deze herleving kreeg de expliciete steun van Belgische instanties als gemeentebesturen, mijnpatronaten en katholieke schooldirecties, maar een financiële bijdrage van hun kant bleef uit. De vrije scholen werden gefinancierd door geldophalingen, giften, de opbrengst van uiteenlopende culturele en sportieve manifestaties, subsidies van Świat-

pol (een uit het interbellum stammende overkoepelende organisatie van de Polonia) en door het schoolgeld dat de ouders moesten betalen (in tegenstelling tot het communistische net dat gratis onderwijs verstrekte). De leraren kregen een zeer bescheiden salaris - sommigen werkten zelfs op vrijwillige basis - en combineerden hun onderwijstaak met een andere, voltijdse baan. Zij waren allemaal seculieren, maar werden geruggensteund door de Poolse clerus in België.⁽¹⁴⁾

Ondanks dit enthousiasme uit verschillende hoeken verliep de reanimatie van het vrije schoolwezen niet helemaal vlekkeloos. In 1952 schreven de communisten zelfs dat ze hun concurrenten niet vreesden omdat die met elkaar overhoop lagen. Er waren vooral spanningen tussen de Kerk en de naoorlogse migratie. Om de plooiën glad te strijken werd er in september 1952 een conferentie georganiseerd met vertegenwoordigers van de oude en de nieuwe emigratie, waarop een CKS (Centraal Schoolcomité, dat snel herdoopt werd in PMS - Poolse Scholenmoeder) werd opgericht onder leiding van de oorlogsvluchteling Tadeusz Plater-Zyberk.⁽¹⁵⁾ Dat de nieuwe migratie plots toch aandacht kreeg voor de activiteiten van de oude migratie, heeft te maken met haar vestigingsproces. Na een woelige periode van politieke strijd en grote onzekerheid hadden de naoorlogse migranten die niet verder overzee geëmigreerd waren, ingezien dat ze een langere periode in België zouden wonen. Velen onder hen hadden kinderen gekregen die stilaan de schoolleeftijd bereikten. De wil om de Poolse etniciteit bij hun kinderen te bewaren zonder daarom beroep te moeten doen op het communistische onderwijs bracht hen dichterbij de oude, vooroorlogse emigratie.

Naar eigen zeggen richtte de PMS in 1955 46 schooltjes op, waar 27 leraren tewerkgesteld waren en 1027 kinderen les volgden.⁽¹⁶⁾ Het vrije schoolwezen telde dus ongeveer evenveel kinderen als het net van het consulaat. Men mag echter niet uit het oog verliezen dat de vrije en de communistische scholen samen slechts de helft van de schoolgaande Poolse migranten in België bereikten. De andere helft kon niet gemobiliseerd worden en volgde uitsluitend Belgisch onderwijs. Misschien waren zij zelfs afgeschrikt door de schoolstrijd.

Beide netten probeerden immers voortdurend de leerlingen van het andere kamp op de eigen schoolbanken te krijgen. Soms gingen zij hierin zeer ver. Het consulaatschooltje in Quaregnon werd in 1950 opgeschrikt in zijn rustig bestaan toen er een vrije school werd gesticht en anticommunistische militanten piket gingen staan bij hun tegenstanders. De actie had evenwel geen succes, en de PMS-school moest al na negen weken haar deuren sluiten. In het consulaatsschooltje in Glain bij Luik kwam het eind 1952 tot relletjes en haalde een ouder er het portret van Stalin van de muur om het met bier te overgieten.⁽¹⁷⁾ Een paar jaar voor de eigenlijke Belgische schoolstrijd vond er dus al een onderwijsconflict plaats onder Poolse migranten, zij het uiteraard van een veel kleinschaliger niveau.

Ook de inhoud van de lessen was ideologisch gekleurd: er werd zelfs een leraar ontslagen omdat hij te weinig propaganda voerde in zijn lessen. Toch mag dit niet overdreven

*In de lente van 1946 organiseerde Père Robert, een Franse dominicaan, een vakantie in de Haute-Savoie voor ongeveer honderd vijftig Poolse studenten van het Centre des Hautes Études Polonaises en Belgique. Deze foto werd genomen tijdens een excursie naar Lourdes. De meeste studenten zijn gekleed in het Britse uniform dat zij een jaar eerder hadden gekregen bij hun bevrijding uit de Duitse kampen. Op de baretten speldden zij de Poolse adelaar, het nationale embleem van Polen. Verscheidene van deze DP's bleven achteraf in België, zoals Marian Pankowski, student Slavistiek en later hoogleraar aan de ULB (rechts van middelste zuil)
(Persoonlijk archief Marian Pankowski, Brussel)*

worden. Enerzijds blijkt uit de vele klachten over het lage niveau van de onderwijzers, over hun gebrek aan idealisme en zelfs over hun grotere aandacht voor vrouwen en drank dan voor hun werk, dat de objectieven van het consulaat zeker niet helemaal verwezenlijkt werden. Anderzijds was het eigenlijke programma van het Warschause onderwijs verre van extreem. De behandelde thema's - bijvoorbeeld 'Barburka' (het mijnwerkersfeest op 4 december), de Week van de Heroverde Gebieden, en de Dagen van het Onderwijs, het Boek en de Pers - zijn wel geënt op de volksrepubliek, maar daarom niet helemaal doordrongen van communistische propaganda.⁽¹⁸⁾ In feite werd het communistische onderwijs naar het einde van de jaren 1950 steeds meer gedepolitiseerd. De communistische invloed manifesteerde zich in de eerste plaats in de subsidiëring vanuit Warschau, zoals dat bijvoorbeeld ook het geval was bij Poolse folkloregroepen in Limburg.⁽¹⁹⁾

Het vrije net was - zeker na enkele jaren - eveneens verrassend weinig vijandig en gepolitiseerd. De meeste teksten uit een schoolboek van 1956 behandelen onderwerpen van algemene aard, zoals Pasen en poëzie (vooral dan nog van Maria Konopnicka, die in 1945 al door de communistische vrouwenbonden was geaccapareerd), of hebben betrekking op het Poolse thuisland (bijvoorbeeld 'De bossen in Polen', 'De zoutmijn in Wieliczka' en 'Over een beroemde Pool [Copernicus]'). Slechts enkele teksten handelen specifiek over de Belgische Polonia, in concreto bijvoorbeeld over de jaarlijkse uitstap eind oktober naar het militaire kerkhof in Lommel (waar een 250-tal Poolse militairen begraven liggen die sneuvelden tijdens de bevrijding van België in 1944). Het handboek wou dus vooral een Pools natiegevoel bij de kinderen in stand houden. Over politiek, zowel het communistische regime als de regering in Londen, werd met geen woord gerept.⁽²⁰⁾ Ook deze conclusie strookt dus niet met de klassieke visie op de Koude Oorlog, al wordt het stilzwijgen in de vrije scholen over de ballingen in Londen ook verklaard door de volledige afzijdigheid van de 'Londenaars' bij de heropbouw van het vrije onderwijsnet na 1950 en hun grotere aandacht voor het hoger onderwijs.

De Londense prioriteit: het hoger onderwijs

Vlak na de oorlog hebben enkele honderden Poolse oorlogsvluchtelingen in België gestudeerd. Met 700 studenten in november 1946 was België zelfs een van de belangrijkste landen waar Poolse DP's hoger onderwijs genoten, en telde het meer Poolse studenten dan bijvoorbeeld Frankrijk (500 studenten), Syrië (250), Zwitserland (200) en Zweden (50). Alleen in landen met grote concentraties oorlogsvluchtelingen en gedemobiliseerde militairen, zoals Italië, Duitsland, Oostenrijk en Groot-Brittannië, studeerden nog meer Polen (respectievelijk 1300, 1500, 1500 en 2200).⁽²¹⁾

België nam dus een bijzondere positie in, en naast het feit dat Belgische onderwijsinstellingen, in tegenstelling tot die in de buurlanden, het maturiteitsdiploma van private

scholen in Polen erkenden, heeft dat vooral te maken met het Centre des Hautes Études Polonaises en Belgique.⁽²²⁾ Dit Centrum werd, op initiatief van Stefan Glaser, de (tot juli 1945 officiële) ambassadeur van de Poolse regering in ballingschap, in de zomer van 1945 opgericht door Kazimierz Drewnowski, de uit Dachau bevrijde voormalige rector van het Warschause polytechnicum. Het wou studenten en navorsers helpen die hun studies door de oorlog hadden moeten onderbreken of in 1945 de leeftijd voor hoger onderwijs hadden bereikt. Het reikte daarom studiebeurzen uit van 2000 fr. per maand, betaalde ook de jaarlijkse inschrijvings- en examengelden terug en schonk bovendien een forfaitair bedrag van 500 fr. voor de aankoop van studiemateriaal. Naast deze financiële bijstand trachtte het Centrum, in coördinatie met Belgische en Poolse instanties, ook het dagelijkse leven van de studenten te verlichten. Het zorgde voor goedkope huisvesting door enkele studentenhuizen af te huren in Vorst en Ukkel (bijvoorbeeld op de Meyerbeerstraat 126 en de Vanderkinderestraat 276). Het bemiddelde tussen militaire autoriteiten, die over gratis of goedkoop voedsel beschikten, en jeugdbewegingen, die met die middelen enkele Poolse studentenrestaurants verzorgden. Het bracht ook extra geld bijeen voor burgerkledij - in juni 1946 liepen er nog 300 studenten rond in de legeruniformen die zij bij hun bevrijding hadden gekregen. En het bekommerde zich zelfs om de gezondheid van de studenten door medische behandelingen te voorzien bij het Poolse Rode Kruis in Brussel.

Dat dit initiatief een groot succes kende, hoeft geen betoog. 3200 kandidaten gingen in op de communiqués over de oprichting en de toelatingsvoorwaarden die in juni en juli 1945 in de Duitse, Oostenrijkse en Italiaanse vluchtelingenkampen werden verspreid. Daarvan werden er 550 geselecteerd voor een studiebeurs, en nog eens 230 uitgekozen om op eigen kosten in België te studeren. Van die 780 studenten haakten er 150 nog voor hun inschrijving af, en ongeveer 100 in de loop van het academiejaar. Al deze Poolse studenten waren DP's: vooral krijgsgevangenen en gedeporteerden, maar ook politieke gevangenen die uit concentratiekampen bevrijd waren en soldaten van de Eerste Pantserdivisie die onder meer delen van West- en Oost-Vlaanderen en de Kempen had bevrijd. Ongeveer één derde onder hen - 183 van de 595 studenten in april 1946 - waren vrouwen (die onder andere in grote getale waren gedeporteerd na de Opstand van Warschau). Bijna de helft van de studenten schreef zich in aan de ULB, en ruim één vierde aan de KUL/UCL. Beide universiteiten hadden het inschrijvingsgeld voor de Polen verlaagd, en trokken daardoor meer studenten aan dan de Antwerpse handelshogeschool (10%) en de Luikse universiteit (8%). Dat er in Gent - de enige Belgische universiteitsstad die in 1944 (gedeeltelijk) door Polen was bevrijd - slechts 14 Polen (minder dan 3%) studeerden, heeft ongetwijfeld te maken met de vervlaamsing van de universiteit in 1930. De opleidingen in de toegepaste wetenschappen waren de populairste. 24% van de studenten was voor een technische opleiding ingeschreven, 22% voor een economische (waaronder handelsingenieur), 15% voor een medische, 14% voor rechten of politicologie, 10% voor een kunstrichting (waaronder architectuur), 8% voor een andere humane wetenschap, 4% voor de opleiding tot landbouwingenieur,

en 3% voor een positief-wetenschappelijke richting.

Naast deze 530 tot 630 studenten hielp het Centrum ook Poolse wetenschappers; zowel jonge doctorandi als ervaren professoren. In het eerste anderhalf jaar van zijn bestaan waren er 85 vorsers aan het Centrum verbonden, waarvan er 61 maandelijks een beurs kregen (3000 fr. voor doctores; 4000 fr. voor docenten). Hun specialisaties liepen sterk uiteen: onder de hoogleraren bevonden zich bijvoorbeeld de architect Stanisław Filipkowski, de tandarts Witold Cybulski, de slavist Władysław Kuraskiewicz, de filosoof Jan Łukasiewicz en uiteraard ook de jurist Stefan Glaser en de elektrisch ingenieur Kazimierz Drewnowski. Deze wetenschappers werden betrokken in de werking van het Centrum. Zij moesten de studenten van hun vakgebied volgen en beslissen over de verdere toekenning van hun studiebeurzen. Daarnaast kregen zij de mogelijkheid om ook zelf onderzoek te verrichten. Het Centrum vermeldde in april 1947 al dertig publicaties, zestien lezingen op het Centrum en zes daarbuiten.

De financiële middelen kwamen uit verschillende hoeken. De eerste beurzen werden in juni 1945 toegekend door het (toen nog officiële) consulaat. Na de machtswissel werd de uitbetaling overgenomen door het Interim Treasury Committee for Polish Questions (ITC), een Pools-Britse commissie die belast was met de oplossing van allerlei problemen die voortsporen uit de politieke veranderingen na de oorlog en waarvan een aparte Belgische afdeling (tot eind 1945) verbonden was aan de Britse ambassade in Brussel.⁽²³⁾ Van veel fundamenteel belang was evenwel de toezegging van beurzen voor aanvankelijk driehonderd studenten door de Poolse militaire autoriteiten, die in het Centrum een mogelijkheid zagen om een deel van hun effectieven te demobiliseren. Een derde geldbron was liefdadigheid. In de migrantenpers verschenen regelmatig oproepen om de studenten te steunen en berichten over grote stortingen of niet-geldelijke giften van Belgische sympathisanten en Polonia-organisaties in het buitenland. Deze hulpacties werden mee op touw gezet door de eigen Poolse studentenorganisaties in België, waarvan *Bratnia Pomoc* (Broederlijke Hulp) of kortweg *Bratniak* de belangrijkste was.⁽²⁴⁾ Uiteindelijk kregen 400 stipendiaten een beurs van de Poolse legerleiding, 50 van het consulaat (en het ITC), 30 van het Centrum zelf en 50 van verschillende bronnen; nog eens 50 soldaten van de Eerste Pantserdivisie bleven tijdens hun studies gewoon hun soldij ontvangen. Overigens was de som van 2000 fr. per maand bijzonder laag, en moesten de meesten nog op een andere manier geld bijverdienen.⁽²⁵⁾

De Belgische officiële instanties waren bij heel deze onderneming slechts terzijde betrokken. Onder de stichtende leden van het Centrum vinden we naast Glaser, Drewnowski en Władysław Kwasięborski (de directeur van de Solvay-fabrieken in Jemeppe), ook Jules Hoste (de hoofdredacteur van *Het Laatste Nieuws* en voormalig onderwijsminister), Mgr. Van Waeyenbergh (de rector van de KUL/UCL), Jacques-François Cox (de rector van de ULB), Claude Backvis (een polonist aan de ULB) en baron Jules de Radzitzky d'Ostrowick (een advocaat in Brussel). De laatste drie vormden samen met Glaser en Drewnowski de raad van bestuur. Deze Belgische participatie bestond

evenwel vooral op papier, en was overigens een wettelijke noodzaak - een VZW moest voor minstens de helft uit Belgen bestaan. De dagelijkse werking werd verzorgd door een apart bureau van een tiental Poolse niet-academici. Ook financiële subsidiëring van Belgische autoriteiten bleef uit. In een brief aan de onderwijsminister garandeerden Van Waeyenbergh, Backvis en d'Ostrowick-Radzitzky dat de middelen "*proviennent uniquement d'une subvention bénévole due à la générosité des Polonais résidant à l'étranger*".⁽²⁶⁾ Alleen hadden enkele onderwijsinstellingen het inschrijvingsgeld voor Poolse studenten verlaagd.

De politisering van het Centre des Hautes Études Polonaises en Belgique

Warschau reageerde ambigü op het door Londen gefinancierde Centrum. Het lanceerde allerlei uit de lucht gegrepen beschuldigingen, bijvoorbeeld dat de kandidaten voor de beurzen geselecteerd waren op basis van politieke criteria, dat alle stipendiaten katholiek en conservatief waren, dat sommigen niet eens hun humanioradiploma bezaten en dat er geen beurzen uitgereikt werden aan studenten die verklaarden later terug te willen keren naar Polen. Tegelijk probeerde Warschau ook meer greep te krijgen op het Centrum. In de herfst van 1945 trachtte het te infiltreren via Karol Popiel, de leider van de Poolse christen-democratische partij SP die, net als de boerenleider Stanisław Mikołajczyk, in 1945 was teruggekeerd naar zijn vaderland maar dat in oktober 1947 weer zou verlaten omwille van de communistische machtsontplooiing. Hoewel de infiltratiepoging mislukte, bracht het Krakause dagblad *Dziennik Polski* in 1946 een heel relaas over het Centrum, waarbij het liet uitschijnen dat het initiatief met geld uit Warschau werd ondersteund.⁽²⁷⁾ Uiteraard was dit gelogen, maar toch stond het Centrum niet helemaal afkerig tegenover het nieuwe regime en onderhielden Drewnowski en Glaser - beiden lid van het SP - contacten met Warschau. Drewnowski verkondigde zelfs al vroeg dat hij van plan was naar zijn vaderland terug te keren, wat in het Londense ballingenmilieu regelrechte blasfemie was. Vele studenten van het Centrum keerden effectief vrij snel naar Polen terug. In de zomer van 1946 studeerden er zestig personen af, maar keerden zeker al tweehonderd studenten terug naar hun vaderland - ongetwijfeld zetten de niet-afgestudeerden er hun studies verder. Ook een deel van het wetenschappelijk personeel van het Centrum vestigde zich opnieuw in Polen. In de lente van 1947 hadden er al vier doctores een leerstoel gekregen, en waren drie docenten gepromoveerd tot hoogleraar.⁽²⁸⁾ Al deze mensen lijken het beursgeld dus enkel gebruikt te hebben om even af te wachten tot de politieke toestand in Polen gestabiliseerd was.

De Londenaren, die op de eerste plaats wilden investeren in opposanten van het communistische regime, namen dan ook snel maatregelen om meer vat te krijgen op het Centrum. Begin augustus 1946 werd rector Drewnowski uitgenodigd voor een gesprek bij de Londense ministers Folkierski (van Onderwijs) en Kukiel (van Defensie),

waar werd afgesproken dat hij zich in Zwitserland zou terugtrekken om er zijn onderzoek verder te zetten. Na enkele dagen kwam de rector echter op die plannen terug en besloot hij in België te blijven. De Londenars trachtten daarop zijn positie op een andere manier te ondergraven, en stichtten in september een Komitet Pomocy Polakom Studiującym w Belgii (Comité voor Hulp aan Polen die in België studeren) onder leiding van Dr. Jerzy Korab-Brzozowski, een literatuurhistoricus die tijdens de oorlog in Zwitserland had gewoond en zich nadien definitief in België vestigde. Dit Comité kreeg de verantwoordelijkheid over de financiële inbreng van de Poolse strijdkrachten, en nam dus een deel over van de bevoegdheden van het Centrum, dat zich alleen nog met administratieve zaken mocht bezighouden. Bij de start van het nieuwe academiejaar bestonden het Comité en het Centrum, dat zich noodgedwongen bij de nieuwe structuur moest neerleggen, naast elkaar. Ze reikten opnieuw beurzen uit aan studenten, al waren het er minder dan in 1945: drie- tot vierhonderd.⁽²⁹⁾

Al na een maand, in het begin van november 1946, zegde het Comité de samenwerking op - officieel wegens bezuinigingen - en trok het ook de andere functies van het Centrum naar zich toe. Drewnowski verloor hiermee alle betrokkenheid bij de studies van de beursstudenten en kon alleen nog instaan voor de begeleiding van dertig landgenoten die op eigen kosten studeerden en dertig onderzoekers die aan Belgische universiteiten tewerkgesteld waren. Dat zijn Centrum wegdeemsterde hoeft geen betoog. Drewnowski keerde in mei 1947 terug naar Polen, waar hij opnieuw rector werd van het Warschause polytechnicum (en overleed in 1952). Hij werd opgevolgd door een nieuw directieteam, dat echter onmiddellijk uit de bronnen verdwijnt en ongetwijfeld een stille dood stierf.⁽³⁰⁾

Ondertussen had Jerzy Korab-Brzozowski zijn Comité al omgevormd tot het PIN (Pools Wetenschappelijk Instituut), een nieuw coördinatiecentrum dat net als Drewnowski's Centrum de hogere studies van Polen in België wou stimuleren en subsidiëren en Poolse navorsers aan Belgische universiteiten wou bijstaan. Hoewel het PIN zich als een apolitieke instelling profileerde, was het duidelijk anticommunistisch geïnspireerd. Alle beursstudenten moesten een verklaring ondertekenen met onder andere het artikel "*Je réprouve le système actuel de la Pologne, mon retour en Pologne menace ma liberté personnelle et pour cette raison j'ai recours à l'assistance de l'IRO*". Enkele studenten die contact hadden opgenomen met het officiële consulaat werden zelfs van de subsidie lijsten geschrapt.⁽³¹⁾ Overigens zit het eerder rechtse karakter van het PIN er wellicht voor iets tussen dat de ULB niet betrokken was bij de oprichting. Meer nog, de vrije Brusselse universiteit overhandigde niet aan Korab-Brzozowski, maar aan Drewnowski een Verhaegen-medaille voor diens belangeloze inzet, en bleef aan Poolse studenten die bovenstaand artikel weigerden te ondertekenen en dus geen beurs meer kregen, een verminderd inschrijvingstarief toekennen.⁽³²⁾ Voorzitter van het PIN daarentegen werd de Leuvense hoogleraar en christen-democratische senator en oud-minister Pierre De Smet.

Net als het Centrum kreeg het PIN zijn financiële middelen vooral van de Poolse legerleiding in Londen. Sommige bronnen noemen de afdeling in Brussel van de Poolse Militaire Missie (die instond voor de demobilisatie van de troepen in het Westen) de belangrijkste geldschieter, andere schrijven die rol toe aan het IRO, de Internationale Vluchtelingenorganisatie die in 1947 was opgericht door achttien niet-communistische landen om het probleem van de DP's op te lossen.⁽³³⁾ Wellicht gaat het om dezelfde geldbron; in elk geval zou het bestaan van verschillende subsidiënten naast elkaar niet betekenen dat het PIN financieel op rozen zat. Integendeel, het aantal beurzen bleef dalen, en in 1947-1948 waren er nog slechts een kleine honderd beschikbaar. Deze reductie alarmeerde de anticommunistische kringen in België, en verscheidene organisaties zetten acties op touw om enkele extra beurzen te kunnen financieren. Dat was slechts uitstel van executie. In juni 1948 leken de militaire geldbronnen helemaal opgedroogd, en vanaf de herfst van 1949 hing de beursactie alleen af van de bijdragen van oud-studenten die reeds werkten. Er waren nog vijftig stipendiënten, maar dat aantal dreigde binnen een jaar of twee tot een handvol herleid te worden.⁽³⁴⁾ Begin jaren 1950 werd er dus een groter aantal Poolse beursstudenten geleverd door Warschau, dat aanvankelijk weinig interesse aan de dag legde voor hogere studies in het kapitalistische buitenland, maar in 1950 al 24 beurzen bekostigde, uiteraard na een ondertekend engagement van de student om na zijn studies terug te keren.⁽³⁵⁾

Het PIN bleef bestaan, maar hield zich alleen nog maar bezig met onderzoek. Het bezat een eigen bibliotheek, organiseerde wetenschappelijke en literaire bijeenkomsten voor Polen in het Westen en verzorgde de *Cahiers de l'Institut d'Études polonaises en Belgique*, een reeks waarin de onderzoeksresultaten werden uitgegeven van Poolse vorschers van verschillende disciplines - zowel de jurist J. Swida, de geograaf S. Legeżyński als de historicus J. Sobieski. Aan de verschijningsfrequentie zien we dat het PIN begin jaren 1950 uitdoofde (er verschenen vier nummers van de *Cahiers* in 1948, één in 1949, drie in 1950 en telkens één in 1951 en 1952). Van een andere reeks, de *Bulletins Bibliographiques*, verscheen slechts één nummer (in 1950), hoewel er ook een tweede werd aangekondigd.⁽³⁶⁾

Op dat moment woonden de meeste Poolse beursstudenten al niet meer in België. Na hun studies werden degenen die niet al na een paar jaar naar Polen waren teruggekeerd, in hun gastland immers geconfronteerd met een voor vreemdelingen bijzonder restrictieve arbeidsmarkt. In 1946 had de overheid protectionistische maatregelen uitgevaardigd (zoals de invoering van een beroepskaart) voor nieuwkomers die een vrij beroep of een zelfstandige commerciële of industriële activiteit wilden uitoefenen. Pas in 1951 maakte ze een definitief onderscheid tussen economische migranten en vluchtelingen en verleende ze aan deze laatsten een onbeperkt recht op arbeid na een verblijf van minstens drie jaar in België. Voor de Poolse stipendiënten kwam die maatregel te laat. Sommigen waren, ontmoedigd door het gebrek aan mogelijkheden om in het Westen een nieuw bestaan op te bouwen, toch nog naar Polen teruggekeerd; ande-

ren waren, net als vele DP's die in 1947 in Belgische mijnen waren tewerkgesteld, verder overzee getrokken en hadden zich in de VS, Canada, Australië of Zuid-Amerika gevestigd. Een tweehonderdtal was verhuisd naar Belgisch Congo, waar er wel behoefte was aan intellectuele beroepen. De meesten keerden in de loop van de jaren zestig - onder andere na de Congolese onafhankelijkheid en de Congolese ontzetting van het door Jean Schramme ingenomen Bukavu - naar België terug om er dan toch nog als ingenieur of arts te kunnen werken.⁽³⁷⁾

Slotbedenkingen

Het PIN is dus grotendeels geflopt. Het heeft onvoldoende studenten kunnen mobiliseren voor het Londense kamp - zelf telde het slechts honderd afgestudeerden van anticommunistische strekking.⁽³⁸⁾ De meeste studenten bleven onverschillig voor elke politieke activiteit in de emigratie. Sommigen waren niet geïnteresseerd in de herkomst van hun beurzen - belangrijk voor hen was alleen dat ze konden studeren. Anderen hadden voor de universiteit gekozen omdat hun dat aangener en voordeliger leek dan het leven in de DP-kampen. Van een PIN-beurs genieten ging dus zeker niet noodzakelijk samen met een anticommunistisch engagement, hoewel de Londenaars zich bleven verbazen over *"het paradoxaal feit dat een aantal studenten die aan de ultrakatholieke universiteit in Leuven studeren sinds maanden in het consulaat geregistreerd zijn en alles aan consul Szlagowski verklikken ten nadele van het onafhankelijkheidskamp, dat hen eigenlijk heeft onderhouden"*.⁽³⁹⁾ Verscheidene keren protesteerden studentenorganisaties zelfs expliciet tegen de hoge politiseringsgraad binnen het PIN. In november 1946, vlak na de oprichting van Brzozowski's Comité, dreigde Bratnia Pomoc op haar jaarlijkse algemene vergadering alle aanhangers van de regering in Londen uit te stoten. Een jaar later weigerde Korab-Brzozowski zelfs deel te nemen aan de algemene vergadering omdat de studenten zich verzetten tegen de beurzenpolitiek en de uitsluiting van collega's die eventueel naar Polen zouden terugkeren.⁽⁴⁰⁾

Met het PIN, het belangrijkste onderwijsproject van de Londenaars, mislukte ook de hele onderwijspolitiek van de Poolse regering in ballingschap. De beperkte middelen van de exil-autoriteiten waren vooral naar de kleine groep studenten gegaan, ten koste van andere, veel grotere groepen Polen in België: de studenten die niet uit de Duitse kampen of de geallieerde troepen kwamen, de oorlogsemigratie die in België of Frankrijk fysieke arbeid verrichtte en van alle culturele leven verwijderd was, en de oude emigratie die vooral bekommerd was om het Poolse onderwijs aan de tweede generatie. Vooral deze laatste groep nam het de regering in Londen kwalijk dat zij veel meer oog had voor de nieuwe migratie, en dan vooral nog voor de studerende intellectuelen onder deze oorlogsmigranten. De frustratie kwam in augustus 1946 naar boven tijdens een vergadering van de Rada Polonii (Raad van de Polonia) (RP), een overkoepelend orgaan van Poolse anticommunistische organisaties in België. Volgens de oude emi-

granten werd 90% van de middelen besteed aan enkele honderden beursstudenten, en kon alleen de resterende 10% aangewend worden voor maatschappelijk werk, zielenzorg, juridische bijstand, arbeidsbemiddeling en onderwijs aan duizenden kinderen. De RP eiste daarom een rechtvaardige en gelijke verdeling van alle geldmiddelen, de toetreding van Drewnowski's Centrum bij de RP, en inspraak in alle belangrijke beslissingen over België.⁽⁴¹⁾ Londen ging niet in op de eisen, en kon dat ook niet: de studiebeurzen werden gefinancierd door het Poolse leger dat geen belang had bij onderwijs aan kleine kinderen en al snel zelf in geldnood kwam. Gevolg was dat de oude emigratie definitief brak met de 'Exilpolitiek' van de nieuwe emigratie.

Aan de andere kant kan men zich de vraag stellen of Londen wel echt verkeerde beleidslijnen heeft uitgetekend. Enerzijds kon zelfs de sterk geprivilegieerde groep beursstudenten politiek niet gemobiliseerd worden. Anderzijds hadden meer middelen de kloof met de oude emigratie wellicht ook niet kunnen dichten. In Frankrijk ontstonden er twee netwerken van vrij lager migrantenonderwijs: een dat door Londen werd gesubsidieerd, en een ander dat alleen op de oude emigratie was gericht en uitging van de Union des Associations Catholiques Polonaises.⁽⁴²⁾ Bovendien mag men niet vergeten dat het onderwijs aan kleine kinderen überhaupt niet de verhoopte vruchten afwierp, zelfs niet als dat rijkelijk door Warschau gesponsord werd. Na de herleving in de jaren 1950 daalde het aantal scholen en leerlingen vanaf 1960 gestaag. Precieze cijfers verschillen nogal, maar W. Eder bijvoorbeeld telt in de communistische scholen 600 leerlingen in 1960 en 400 in 1970, en M. Żmigrodzki in de vrije scholen 400 leerlingen in 1969 en 325 in 1975. De oorzaak hiervan is duidelijk: een desinteresse van de Poolse migrantenjeugd die zich steeds sterker integreerde in de Belgische samenleving. Zelfs bij sociologen uit de jaren 1950 was de hoge assimilatiegraad al opgevallen: in 1960 sprak 55% van de Poolse kinderen in Limburg uitsluitend Nederlands met elkaar.⁽⁴³⁾ Deze denationalisering kon niet tegengehouden worden, hoe groot de Londense investeringen in het onderwijs voor migrantenkinderen ook waren geweest.

Hoe dan ook, belangrijk is vooral dat dit typisch Koude Oorlog-conflict - een strijd in de Belgische Polonia tussen aanhangers en tegenstanders van het communistische regime in Warschau - niet zozeer door politieke, maar door sociale factoren is bepaald. Enerzijds mislukte de politisering over de hele lijn. De mobilisatie slaagde slechts in zeer beperkte mate en had dat dan nog vooral aan niet-politieke motieven te danken (zoals escapisme uit Duitse kampen of beursmogelijkheden). Na enkele jaren taande het enthousiasme, en waren zelfs de schoolhandboeken opvallend weinig ideologisch geïnspireerd. Anderzijds verhinderden sociale breuklijnen tussen klassen en generaties een mogelijke politieke eenstemmigheid binnen het anticommunistische kamp. Het Londense anticommunistische programma sloeg niet aan bij de mijnwerkers die voor de oorlog naar België waren geïmmigreerd. In hun strijd tegen het marxisme waren de Londenaren dus minstens één zaak uit het oog verloren: Marx en zijn leer over de klassenstrijd...

- (1) Over de Poolse migratie in België direct na de oorlog handelen twee hoofdstukken in mijn proefschrift: 1. GODDEERIS, *De verleiding van de legitimiteit. Poolse 'Exilpolitiek' in België, 1830-1870 en 1945-1980*. KU Leuven, 2001: één over de reconstructie van de Poolse migratiebewegingen naar en uit België tussen 1920 en 1980 (pp. 295-360) en één over de communistische en Londense mobilisatie vlak na de oorlog (pp. 361-462). Over het Belgische beleid ten aanzien van Poolse en andere migranten voor en na WO II handelen F. CAESTECKER, *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The Creation of Guest Workers, Refugees and Illegal Aliens*, New York - Oxford: Berghahn Books, 2000 en F. CAESTECKER, *Vluchtelingenbeleid in de naoorlogse periode*, Brussel: VUBPRESS, 1992.
- (2) Verscheidene historici hebben, onafhankelijk van elkaar, onderzoek verricht naar het Poolse onderwijs in België, met hoofdaandacht voor het interbellum en het communistische onderwijs na 1945. In Polen verschenen o.m.: J. KUROCZKO, *Szkolnictwo polskie w Belgii*. In: *Chowanna. Czasopismo pedagogiczne*, 6(1962)4, pp. 550-563; W. EDER, *Z dziejów szkolnictwa polonijnego w Belgii*. In: *Przegląd Polonijny*, 3(1977)1, pp. 111-123; en M. ŻMIGRODZKI, *Szkolnictwo polonijne w Belgii*. In: W. KUCHARSKI (ed.), *Stan i kierunki rozwoju oświaty polonijnej. Materiały z seminarium naukowego, Lublin, 28-29 maja 1977 r.*, Lublin, 1978, pp. 19-41. De studie F. CAESTECKER, *Le multiculturalisme en Belgique, une analyse de la politique de scolarisation des enfants polonais en Belgique, 1923-1940*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 21(1990)1, pp. 535-573 steekt kwalitatief echter ver boven het Poolse onderzoek uit. De aangehaalde getallen in: W. EDER, *Z dziejów [...]*, p. 117 en F. CAESTECKER, *Le multiculturalisme [...]*, p. 548 en p. 554.
- (3) Archiwum Akt Nowych Warschau (AAN), Centraal Comité van de Poolse Verenigde Arbeiderspartij, memoires van linkse Poolse militanten in België en Frankrijk (verder afgekort als R 246); AAN, Poolse Arbeiderspartij (verder afgekort als PPR), Verslag van 1946; AAN, Nationale Raad van Polen in Frankrijk (verder afgekort als RNPwF), Circulaire van 11 december 1945 en Verslag van 18 april 1946; AAN, ministerie van Onderwijs (verder afgekort als MO), Verslagen van 30 april 1946 en van 1947-1948.
- (4) Zie de verslagen in AAN, MO; de congresverslagen van lerarenconferenties in *Polska Dzisiejsza. Tygodnik rady narodowej Polaków w Belgii*, 08.09.1946 en 09.03.1947; enkele memoires in AAN, R 246 (vooral van Z. Bochynek en J. Modrzyński); H. BUŁHAKOWSKA & K. MAJ, *Polska lewica na emigracji w Belgii. Wspomnienia działaczy*. In: *Archiwum Ruchu Robotniczego*, 3(1976), pp. 367-368. Over de gebrekkige taalkennis van de leerlingen handelen speciale artikels in de in Brussel verschijnende periodieken *Polonia. Demokratyczne Pismo Polaków Zagranicą*, 17.07.1946 en *Czas. Tygodnik Polski*, 12.01.1946.
- (5) Archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken te Brussel (verder afgekort als AMBZ), 10.996 bis, Eeman aan Spaak, Warschau, 15 december 1947; AAN, MO, Verslag van 7 april 1946; AAN, RNPwF, Verslag van 18 april 1946.
- (6) AAN, R 246, Memoires van J. Modrzyński; AAN, PPR, Protocol van het vierde ZPP-congres; AAN, Archief van de Poolse Verenigde Arbeiderspartij (verder afgekort als PZPR). Al in september 1950 werd er echter een nieuwe leraar naar Limburg gestuurd, Lucjan Wasielewski, die drie nieuwe schoolpunten oprichtte in Waterschei (21 kinderen), Winterslag (25) en Zwartberg (17). De leraar stootte er op veel meer moeilijkheden dan in Wallonië, waar hij eerder had gewerkt. Zie: H. BUŁHAKOWSKA & K. MAJ, *Polska lewica [...]*, pp. 370-371.
- (7) AAN, PZPR, Verslag van maart 1950. Al in het interbellum bestond er voor Poolse migranten een Poolse Volksuniversiteit (*Polski Uniwersytet Ludowy*). Zie *Wychodźca. Organ Związku Pitsarzy i Publicystów Emigracyjnych*, 15.01.1937. Ook in het anticommunistische kamp, onder de vleugels van het ABVV, bestond er een TUR.
- (8) AMBZ, 13.035, map *Enseignants polonais en Belgique et France*; AAN, PZPR, Verslagen van maart 1950 en 17 januari 1951.
- (9) Begin 1950 werden er 51 schoolpunten geteld, in september 1951 54, en nog een jaar later, aan de vooravond van het schooljaar 1952-1953, 53 scholen. Zie respectievelijk AAN, PZPR, Verslagen van 15 februari 1950, 28 september 1951 en september 1952. Over de leerlingenaantallen liggen de bronnen echter verder uiteen. Sommige verslagen maken gewag van meer dan duizend leerlingen, maar die zijn wellicht overdreven (b.v. AAN, PZPR, Verslag van de RN van 15 februari 1950, dat 1200 leerlingen opgeeft). Enkele andere verslagen geven duidelijk lagere aantallen voor amper een jaar later (b.v. AAN, PZPR, Protocol van 17 januari 1951 (850 leerlingen); AAN, PZPR, Verslag van 28 september 1951 (747 leerlingen) en Verslag van september 1952 (699 leerlingen)). De Poolse ambassade gaf nog lagere aantallen aan de Belgische autoriteiten (480 leerlingen in 1949-1950 over 512, 620 en 651 leerlingen de volgende schooljaren tot 706 in 1953-1954. AMBZ, map *Enseignants polonais en Belgique et France*, nota van 27 januari 1954), en volgens de staatsveiligheid waren die nog te hoog.
- (10) AAN, PZPR, Verslagen van 28 september 1951 en eind 1952; AMBZ, map *Enseignants polonais en Belgique et France*, Verslag 'l'enseignement polonais en Belgique', 15 december 1954 en nota van 5 februari 1954.

- (11) Polish Institute and Sikorski Museum London (verder afgekort als PISM), Pools ministerie van Buitenlandse Zaken in ballingschap te Londen (verder afgekort als PMBZ), Verslag van de ZPB aan Światpol, Brussel, 31 januari 1946; AAN, RNPwF, Verslag van 12-18 april [1946]; AAN, MO, Verslag van 30 april 1946; PISM, Pools ministerie van Landsverdediging in ballingschap te Londen (verder afgekort als PML), Nota uit België van H. Kapiszewski, Parijs, 25 april 1946; PISM, PMBZ, E. Przesmycki aan PMBZ, Brussel, 12 april 1945; FLORCZAK, Z., *Podróż na horyzonty*, Warszawa, 1966, p. 69; *Mysły i czyny*, januari 1948, p. 2.
- (12) PISM, PMBZ, W. Bader aan premier Arciszewski, Brussel, 30 juni 1947 en E. Przesmycki aan minister Folkierski, Brussel, 19 december 1947.
- (13) PISM, PMBZ, Aide-mémoire van 16 januari 1946. De laatste drie maanden van 1945 besteedde het ITC 238.560 fr. aan de studenten, en slechts 108.180 fr. aan het 'lager' onderwijs (met name de lonen van 38 leraars).
- (14) AAN, PZPR, Verslagen van maart en september 1950 en van 17 januari 1951. De geschiedenis van de in 1926 opgerichte Poolse Katholieke Missie (en ook haar rol in de ontplooiing van het migrantenonderwijs na 1950) moet nog geschreven worden. Zie reeds F. CAESTECKER, *Alien Policy in Belgium [...]*, pp. 130-132; R. MOSKWA, Polska misja katolicka w Belgii i Holandii. In: M.M. DROZDOWSKI (ed.), *Problemy dziejów Polonii*, Warszawa, 1979, pp. 154-158; J. PIELORZ, Duszpasterstwo polskie w Beneluxie. In: *Duszpasterz Polski Zagranicą*, 39(1988)4, pp. 599-606.
- (15) AAN, PZPR, Verslagen van begin september en eind 1952.
- (16) Algemeen Rijksarchief te Brussel, Papieren L. Litwiński, T. Plater-Zyberk aan L. Litwiński, Brussel, 1955 en PMS aan L. Litwiński, Brussel, november 1956. Litwiński was een steunend lid van de PMS en kreeg daarom jaarlijks een verslag (met financiële details).
- (17) AAN, PZPR, Verslagen van maart 1950 en van december 1952 tot en met januari 1953.
- (18) AMBZ, map *Enseignants polonais en Belgique et France*, Minuut van 17 november 1953; AAN, PZPR, Verslag van juli 1950; J. KUROCZKO, Szkolnictwo [...], p. 558.
- (19) A. PIERSON, *Het georganiseerde culturele verenigingsleven van de 'Polonia' in Genk in de XXste eeuw (tegen de achtergrond van de historische contacten tussen België en Polen)*, KU Leuven, licentiaatsverhandeling, 2000.
- (20) E. POMORSKI, *Nasza Rodzina. Podręcznik na klasę piątą szkół powszechnych na Emigracji*, Bruksela, 1956.
- (21) *Defilada*, 14.11.1946. Belangrijk zijn vooral de verhoudingen tussen de verschillende gastlanden; verder zal blijken dat het Belgische studentenaantal op dat moment lager was (en dat de krant zich wellicht baseerde op getallen van het voorgaande academiejaar).
- (22) Interview met Franciszek Gałązka door Idesbald Goddeeris, Kraainem, 01.12.1998 en PISM, PML. In dit laatste archief bevindt zich een uitvoerig verslag, dat Drewnowski in april 1947 heeft geschreven over het *Ośrodek Wzwyższych Studiów Polskich w Belgii*, zoals het Centrum in het Pools heette. Tenzij anders vermeld, is dit relaas hierop gebaseerd. Het verslag wordt ook bewaard in de persoonlijke archieven van Drewnowski in Warschau, en vormde de basis van een artikel (dat wegens de talrijke, uitvoerige en letterlijke recapituleringen meer weg heeft van een bronnenuitgave): J. ŻURAWICKA, *Ośrodek Wzwyższych Studiów Polskich w Belgii*. In: *Dzieje Najnowsze*, 18(1986)2, pp. 35-49.
- (23) PISM, PMBZ, Aide-mémoire van 16 januari 1946. Over het ITC, zie uitgebreid in: PISM, PMBZ, M. Załęski aan E. Raczyński, Brussel, 31 december 1945.
- (24) Zie b.v.: *Polonia*, 03.03.1946 en 23.06.1946.
- (25) L. KOMAISZKO, *Nawet ptaki wracają. Zbiór reportaży o życiu Polaków poza Polską*, Lublin, 1999, p. 337.
- (26) PISM, PMBZ, Brief uit Brussel, 1 mei 1946.
- (27) *Głos Polski*, 26 en 27.03.1946; AAN, RNPwF, Rapport van 8 oktober 1945: *Polonia*, 27.10.1946. Over de verzoeningspolitiek van Mikołajczyk (en Popiel), zie L. VOS, m.m.v. I. GODDEERIS, *De strijd van de witte adelaar. Geschiedenis van Polen*, Leuven - Leusden: Acco, 2000, pp. 220 en 222.
- (28) AAN, MO, K. Drewnowski aan de (communistische) minister van Onderwijs, Brussel, 30 september 1946; PISM, PML, Verslag van april 1947.
- (29) PISM, PMBZ, M. Załęski aan PMBZ, Brussel, 21 augustus 1946; PISM, PML, Verslag van april 1947; AAN, MO, Brief uit Brussel van 30 september 1946.
- (30) PISM, PMBZ, M. Załęski aan minister Folkierski, Brussel, 19 mei 1947.
- (31) AAN, MO, K. Bartol aan Warschau, Brussel, 30 november 1947; PISM, PMBZ, K. Szelągowski aan P. De Smet, Brussel, 3 maart 1948.

- (32) Interview met Marian Pankowski door Idesbald Goddeeris, Brussel, 28.06.2001; J. ŻURAWICKA, Ośrodek [...], p. 45.
- (33) PISM, PMBZ, Conferentieverlag van 28 april 1948 en Korab-Brzozowski, aan Prof. Campus, Brussel, 25 november 1947.
- (34) *Wiadomości prasowe ZPUW*, 01.11.1947; *Droga Ruchu Chrześcijańskiego Społecznego*, 10-11.1947; PISM, PMBZ, E. Przesmycki aan PMBZ, Brussel, 7 juni 1948; PISM, PMBZ, Brzozowski aan Rusinek, Brussel, 28 april 1950; W.A. ZBYSZEWSKI, Polonia belgijska. In: *Kultura*, 40-41(1951)2-3, p. 111.
- (35) AAN, PZPR, Verslag van maart 1950. Z. FLORCZAK (*Podróż*, p. 62) herinnerde zich dat het Londense kamp nog beurzen uitschreef op het moment van zijn vertrek uit België eind 1949.
- (36) J. JURKSZUS, *Bibliographie des publications polonaises en Belgique, 1945-1948*, Bruxelles, 1950.
- (37) F. CAESTECKER, *Vluchtelingenbeleid [...]*, p. 17; K. RUTA-RUTKOWSKA, *Polak w dwuznacznych sytuacjach. Z Marianem Pankowim rozmawia...* Warszawa, 2000, p. 48; L. KOMAISZKO, *Nawet ptaki wracają [...]*, pp. 356-357; A. JUDYCKA & Z. JUDYCKI, *Les Polonais en Belgique et au Luxembourg. Dictionnaire biographique* - volume I, *Polen in België en Luxemburg. Biografisch woordenboek* - deel I, Toruń, 2001, passim; interview met Stanisław Kozanecki door Idesbald Goddeeris, Overijse, 28.08.1999.
- (38) PISM, PMBZ, E. Przesmycki aan PMBZ, Brussel, 7 juni 1948.
- (39) PISM, PML, Nota uit België van 30 maart 1946; PISM, PMBZ, M. Załęski aan PMBZ, Brussel, 23 maart 1948.
- (40) PISM, PMBZ, M. Załęski aan PMBZ, Brussel, 20 november 1946; AAN, MO, K. Bartol aan het ministerie van Buitenlandse Zaken in Warschau, Brussel, 30 november 1947.
- (41) PISM, PMBZ, W. Bader en Z. Kryzan aan verscheidene Londense ministeries, Brussel, 20 augustus 1946. De verhoudingen van de oude emigratie zijn misschien overdreven, maar zeker niet irreëel. Het maanbudget van het 'lagere' onderwijs in juni 1947 was 40.000 fr. of 'slechts' twintig studentenbeurzen. PISM, PMBZ, W. Bader aan premier Arciszewski, Brussel, 30 juni 1947.
- (42) E. GOGOLEWSKI, L'enseignement élémentaire du Polonais en France après la Seconde Guerre mondiale. In: E. GOGOLEWSKI (ed.), *Les ouvriers polonais en France après la Seconde Guerre mondiale. Actes du colloque de Lille, 26-27 octobre 1989. Revue de Nord Hors Série - Collection Histoire n° 7*, Lille, 1992, pp.180-181.
- (43) E. EDER, *Z dziejów [...]*, p. 120; M. ŻMIGRODZKI, *Szkolnictwo polonijne [...]*, p. 356; B. CLAES, *De sociale integratie van de Italiaanse en Poolse immigranten in Belgisch-Limburg*, Hasselt, 1962, p. 254.